

TOTEM

Tidsskrift ved Religionsvidenskab
Institut for Kultur og Samfund, Aarhus Universitet
Nummer 34, efterår 2014
© Tidsskriftet og forfatterne, 2014

Israelitisk religion og tidlig jødedom

Forsoningsdagen

Af stud. mag ved Religionsvidenskab
Johannes Justenlund

Indhold

Indhold

1. Indledning
2. Robert Bellahs model for religiøs evolution
3. Synet på forsoningsdagen i gammeltestamentlig religion
4. Synet på forsoningsdagen i tidlig jødedom
5. Konklusion
6. Litteraturliste

1. Indledning

I denne opgave vil jeg besvare spørgsmål 2: ”Der ønskes en redegørelse for synet på forsoningsdagen i gammeltestamentlig og tidlig jødedom ud fra Robert Bellahs model for religiøs evolution med inddragelse af Lev 16 og Mishnah Yoma (komp.). Opgaven skal indeholde henvisninger til andre israelitiske og tidlig jødiske tekster i pensum.”

Igennem opgaven vil jeg fokusere på overgangen fra gammeltestamentlig religion til tidlig jødedom. Dette vil jeg gøre ved først at opridse nogle af de centrale træk, som indgår i Bellahs beskrivelse af overgangen fra arkaisk religion til aksetidsreligion. Herefter vil jeg komme ind på områder som velsignelses- og frelsesreligion, ontologisk og religiøst-moralsk urenhed, kollektiv og individuel renelse samt konkret gudebolig og omnipotent gudsforståelse. Dette vil ske ved at se Leviticus 16 og dele af Exodus, samt Mishnah Yoma og Første Enoksbog 22 i lyset af ovenstående.

2. Robert Bellahs model for religiøs evolution

Ifølge Robert Bellah har religionens historie gået igennem fire eller fem faser. Religionerne har således udviklet sig fra en enkelt til en mere kompliceret form. Disse fem faser er: den primitive religion, den arkaiske religion, aksetidsreligionen¹, samt den tidligt-moderne og den moderne religion (Jensen 2011, 10). Jeg vil i det følgende ikke beskrive alle disse fem faser nærmere, men i stedet anvende begreberne om arkaisk religion og aksetidsreligion til at beskrive nogle centrale forskelle mellem gammeltestamentlig religion og tidlig jødedom.

Bellah ser det dog som en vigtig pointe, at ”Nothing is ever lost”. Hermed skal forstås, at når religionerne har udviklet sig fra enkle til mere sofistikerede former, betyder det ikke, at de gamle former forsvinder, men at de derimod fortsætter med at eksistere ved siden af de nye former (Bellah 2005, 72).

Bellah opstiller fire parametre til at skelne mellem forskellige områder, hvorpå faserne adskiller sig fra hinanden – disse er: religiøse symbolsystemer, religiøse handlinger, religiøs organisation og religionens implikationer for det øvrige samfund (Jensen 2011, 10).

I den arkaiske religions symbolverden ses guderne som antropomorfe figurer. Der er i kosmologien en tydelig afstand mellem gudernes og menneskenes verden, og

¹ Her anvender Jensen begrebet ’historisk religion’. Men for at undgå forvirring har jeg valgt at anvende begrebet ’aksetidsreligion’ om det samme fænomen, da Bellah (2005) også gør det.

menneskelig påvirkning af gudernes verden er således stærkt begrænset. Religion er desuden en sektor, som er differentieret fra andre sektorer i samfundet. Igennem en sakralisering af den politiske magt har religion dog også indflydelse på andre områder af samfundet (Jensen 2011, 11). Ritualer bliver i det arkaiske samfund udført af en lille elite af præster eller andre højtstående personer (Bellah 2005, 69). En arkaisk religion kan desuden kaldes en velsignelsesreligion, da kontakten mellem mennesket og det guddommelige har som fokus at bevare en ideel tilværelse på et rent jordisk plan, hvad angår det materielle, sociale og politiske (Jensen 2011, 12).

Hos aksetidsreligionen er fokus ikke længere på at bevare den eksisterende verden eller at skabe velstand for menneskene, men derimod at befri mennesket fra denne verden. Denne ændring sker i kraft af, at det nu er muligt at tænke og formulere alternativer til det allerede eksisterende samfund (ibid., 13).

3. Synet på forsoningsdagen i gammeltestamentlig religion

Forsoningsdagen, hvis ritualer beskrives i detaljer i Lev 16, er en årlig begivenhed, hvor ypperstepræsten renses både Jahves bolig og samfundet for synd og urenhed (Jensen 2010, 198). Det er således et centralt aspekt for den gammeltestamentlige religions tolkning af forsoningsdagens formål, at man forestiller sig Jahve tage bolig et konkret sted, nemlig i den allerhelligste del af åbenbaringsteltet (Ex 40).

Når Jahve opfattes som en guddom, der tager bolig et konkret sted, er det et klart antropomorft træk. I forbindelse med israeliternes udvandring fra Egypten åbenbarer Jahve sig på bjerget Sinaj (Ex 19). Her bliver Moses overbragt forskellige forordninger som israelitterne skal overholde, heriblandt de ti bud. Et af disse lyder, at israelitterne ikke må dyrke andre guder, hvilket begrundes med ordene ”for jeg, Herren din Gud, er en lidenskabelig gud” (Ex 20:5). Her ser vi altså endnu et antropomorft træk ved den gammeltestamentlige opfattelse af Jahve, nemlig at denne ligesom mennesket har følelser.

Mellem Gud og menneske er der en ontologisk differens, som er så stærk, at et direkte møde mellem dem vil betyde døden for mennesket (Jensen 2010, 34). For at Jahve kan opholde sig blandt menneskene og ledsage dem, er det derfor nødvendigt, at der etableres en helligdom, som han kan besidde. Denne helligdom er åbenbaringsteltet, som Moses indretter efter Jahves anvisninger (Ex 40).

Når Jahve i GT åbenbarer sig, og dermed skaber en kontakt mellem det himmelske og det jordiske, er det som regel forbundet med et konkret sted. Et sådant sted vil ofte blive betragtet og opretholdt som et helligsted (Jensen 2010, 140). Et helligsted kan religionsfænomenologisk betragtes som en *axis mundi*, hvilket vil sige en verdensakse – og dermed et kosmisk centrum (ibid., 145).

Åbenbaringsteltets inderste og helligste rum er adyton, hvor arken står. Omkring dette rum ses en gradueret hellighed, markeret af de forskellige afgrænsninger, der her findes i form af forhæng, teltvægge og hegn. Bortset fra når ypperstepræsten stænger blod inden for forhænget på den årlige forsoningsdag, må adyton således ikke betrædes mens de omkringliggende afgrænsninger markerer, hvortil henholdsvis ypperstepræst, præster, levitter og lægfolk må gå (ibid., 175). Dyrkelsen af Jahve bliver hermed centreret om dette ene sted, hvor adgangen for lægfolket er stærkt begrænset. Lægfolkets begrænsede medvirken i kulten ses også i og med, at renselsesritualet på forsoningsdagen primært udføres af ypperstepræsten, mens lægfolket stort set er passive (ibid., 196).

Hvis Jahve fortsat skal opholde sig i sin bolig blandt menneskene, må helligdommen beskyttes mod urenheder. I GT bliver urenhed beskrevet på to forskellige måder. Disse to former for urenhed kan man kalde henholdsvis religiøst-moralsk og ontologisk. Den religiøst-moralske urenhed fremkommer primært i forbindelse med afgudsdyrkelse eller seksuelle overtrædelser, mens den ontologiske urenhed fremkommer ved kontakt med forskellige materielle objekter. I de præsteligt-kultiske tekster i Pentateuken er det primært den ontologiske urenhed, der betones (ibid., 157).

Forsoningsdagen ligger på den tid af året, hvor en vigtig del af høsten er ved sin afslutning, og hvorefter den første efterårsregn ventes at opløde jorden, så den vigtige pløjning og såning kan udføres. Ifølge Lundager Jensen kan denne placering af forsoningsdagen muligvis indikere, at man har betragtet helligdommens renhed – og dermed Jahves bolig blandt folket – som en forudsætning for, at afgrøderne slår til (ibid., 199). I så fald kan man her se gammeltestamentlig religion som en velsignelsesreligion, hvilket også vil sige en arkaisk religion. I GT ser man i øvrigt en sammenhæng mellem retfærdighed og den materielle rigdom (ibid., 33).

Opsummerende kan man altså om den gammeltestamentlige religions opfattelse af forsoningsfesten sige, at den har en række træk, som er typiske for arkaisk religion. Man opfatter således Jahve som en guddom med menneskelige træk, heriblandt at han

indtager en konkret, jordisk bolig. Når det kommer til urenheder, er fokus på den ontologiske af slagsen. Der er desuden grund til at tro, at man har opfattet forsoningsdagen som nødvendig, hvis Jahve fortsat skulle velsigne det israelitiske folk kollektivt.

4. Synet på forsoningsdagen i tidlig jødedom

I Mishnah-traktaten Yoma beskrives forsoningsdagen fra den tidlige jødedomsperspektiv. Her hedder det, at man gennem anger opnår soning i forbindelse med enten døden eller forsoningsdagen. I forbindelse med mindre overtrædelser af forbud eller påbud er angeren tilstrækkelig til at opnå soning, mens angeren i forbindelse med større overtrædelser udskyder straffen, indtil forsoningsdagen oprinder og dermed bringer soning (Yoma 8:8). Her ser vi altså, at der i den tidlige jødedom er et større fokus på det, vi i forrige afsnit beskrev som religiøs-moralsk urenhed fremfor den ontologiske urenhed.

Desuden anses intentionerne for at være vigtige. Soningen vil således ikke forekomme, hvis man med tanke på den kommende forsoningsdag bevidst vælger at begå overtrædelser. Når det kommer til at opnå soning for overtrædelser mod Gud, der her omtales som ”Den Allestedsnærværende”, er forsoningsdagen tilstrækkelig. For at overtrædelser mennesker imellem kan sones, kræves det dog også, at man opnår velvilje fra den person, man har forbrudt sig imod (Yoma 8:9). Dette må tolkes som, at man skal undskylde over for vedkommende og dermed opnå en rent menneskelig tilgivelse, førend soningen kan træde i kraft.

Af ovenstående ser man tydeligt, at tankegangen vedrørende soningen har ændret sig markant fra den gammeltestamentlige religion til den tidlige jødedom. Fra at fokus har været på kollektivt at rense det israelittiske folk fra ontologiske urenheder, er fokus nu flyttet til soningen for det enkelte individs religiøst-moralske overtrædelser. Hvor den enkelte tidligere var stort set passiv i forbindelse med forsoningsdagen – i og med, at ypperstepræsten stod for selve ritualen – spiller den enkeltes intentioner og mellemmenneskelige forhold nu en stor rolle.

Det er også værd at bemærke, at Gud nu beskrives som allestedsnærværende (Yoma 8:9), mens formålet med forsoningsdagen ifølge gammeltestamentlig religion var at rense helligdommen, så Jahve kunne tage den i besiddelse.

At der i tidlig jødedom er fokus på individets frem for kollektivets renselse hænger også sammen med, at man har bevæget sig fra en velsignelses- til en frelsesreligion. Dette ses blandt andet i det pseudepigrafiske skrift Første Enoksbog. Her er Enok henrykket til himlen, hvor englen Rafael viser ham fire rum, hvor de afdødes sjæle samles (1 En 22:1-4). Rummene er adskilt, således at de afdødes sjæle bliver delt op efter, hvorvidt de har været retfærdige eller syndere, samt hvorvidt de er blevet straffet i det jordiske liv eller ej. Det første rum er for de retfærdige (v. 9). Det andet rum er for de syndere, som ikke er blevet straffet i det jordiske liv, og som derfor straffes gennem pinsel i efterlivet (v. 12). Det tredje rum er for de sjæle, som anklager (v. 12). Det sidste rum er for de syndere, der har begået overtrædelser i fuldendt grad (v. 13). Her bliver eventuel straf i efterlivet altså set som en garanti for, at retfærdigheden sker fyldest.

Der behøver ikke nødvendigvis at være overensstemmelse mellem forskellige skrifter fra den tidlige jødedom. Dog kan det tænkes, at der er en sammenhæng, når Mishnah Yoma lægger vægt på den enkeltes aktive deltagelse i egen soning, mens der i Første Enoksbog udtrykkes en forestilling om et efterliv. I sidstnævnte skrift er der tydeligvis tale om en frelsesreligion, ligesom det kan tænkes, at man i Mishnah Yoma forestiller sig, at den enkelte aktivt kan arbejde for sig egen frelse.

Et af de punkter, hvorpå tidlig jødedom adskiller sig fra gammeltestamentlig religion, er, at man her overfører helligheden fra templet til områder udenfor, fra præsterne til lægfolket og fra tempelkulten til dagligdagshandlinger (Cohen 2006, 66). Diasporaen kan have været medvirkende til disse forandringer. Da det ifølge Deut var forbudt at bygge templer og at ofre andre steder, måtte diasporajøderne finde andre måder at dyrke deres gud. Her var bønnerne en mulighed, da denne kunne praktiseres hvor som helst (ibid, 57). Dette ses for eksempel i Dan 6:11, hvor Daniel, mens han befinder sig i eksil i Babylon, tre gange dagligt beder fra sit tagværelse, som har vinduerne vendt mod Jerusalem.

Denne uafhængighed fra tempel og præsteskab ses også i forbindelse med fremkomsten af synagogerne, som ikke blev drevet af præster, men af skriftlærde lægfolk. Synagogen var desuden en institution for lægfolk, hvor alle kunne komme og samles om bøn og studie af Toraen. Hermed var templet altså ikke længere det eneste sted, man kunne kommunikere med Gud (ibid, 66).

I dette afsnit har jeg redegjort for, hvordan man i den tidlige jødedom forståelse af forsoningsfesten, sådan som den kommer til udtryk i Mishnah Yoma, har bevæget

sig fra arkaisk religion til aksetidsreligion. Dette ses idet, at forsoningsfesten ses som et led i soningen af det enkelte individ. Her er det den enkeltes religiøst-moralske overtrædelser, der bevirker, at der er behov for soning – og ikke en ontologisk urenhed

5. Konklusion

Bevægelsen fra gammeltestamentlig religion til tidlig jødedom er også bevægelsen fra arkaisk religion til aksetidsreligion. Dette ses blandt andet af, at man er gået fra en forestilling om en guddom, der indtager en jordisk bolig til en allestedsnærværende gud. Fra at have fokus på at velsigne kollektivet og at rense dette for ontologiske urenheder er man i øvrigt gået over til et fokus på den enkeltes retfærdighed. Hvor det før stort set kun var ypperstepræsten, der var involveret i udførelsen af forsoningsdagens ritualer, er man i den tidlige jødedom nået til en forestilling om, at den enkelte kan opnå soning gennem anger og oprigtige intentioner. Idet man er nået frem til en forestilling om et efterliv, ser man således også en mulighed for, at mennesket gennem sine gerninger i det jordiske liv kan arbejde på sin egen frelse og hermed belønnes i det kommende liv.

6. Litteraturliste

Bibelen

1998 *Bibelen*, Det Danske Bibelselskab, København.

Bellah, Robert N.

2005 “What is Axial about the Axial Age?”, *Archives Européennes de Sociologie* 46 (1), 69-89.

Cohen, Shaye J. D.

2006 *From the Maccabees to the Mishnah. Second Edition*, Westminster John Knox Press, Louisville, London.

Jensen, Hans J. Lundager

2010 *Gammeltestamentlig religion. En indføring*, Forlaget ANIS, Frederiksberg.

Jensen, Hans J. Lundager

2011 “Religionshistorie og aksetid. Om Robert Bellahs udkast til en evolutionær religionshistorie”, *Religionsvidenskabeligt Tidsskrift* 56, 2011, 5-22.

Neusner, Jacob

1988 “Yoma 6:1-4; 8:4-6; 8-9”, in: Neusner, Jacob, ed.: *The Mishnah: a new translation*, Yale University Press, New Haven.